

ČESKÁ PUŠKINIANA

Doc. PhDr. Miloslav Jehlička, CSc.

ČESKÁ PUŠKINIANA

Doc. dr. Miloslav Jehlička, CSc.

Okouzlení, jež prožívala řada pokolení znovu a znovu nad dílem Puškinovým, nemůže zastřít tu skutečnost, že sto let trvalo, než jeho tvorba byla v celé úplnosti a šíři poznána, zažita, uznána za klasickou uměleckou hodnotu, vešla zcela do krve ruské kultury a řeči. Literární směry, školy, básníci po Puškinovi nesledovali totiž přímočaře jím vytvořenou tradici, vývoj literatury se ubíral spíše odlišnými cestami v básnictví a próze, Lermontov, Ťutčev, Někrasov, Blok, Majakovskij, Pasternak, Anna Achmatovová, Marina Cvetajevová, i velcí ruští prozaikové a dramatici se s ním vyrovnávali po svém, každý si

bral z něho to, co potřeboval a přijímal ho v duchu svých intencí. Trvalé okouzlení Puškinem se po celých sto padesát let opíralo však o zázračnou životnost jeho tvorby, která jakoby vůbec nestárla. Tok času a proměny kritérií často teprve odhalily hloubku obsahu jeho děl i půvab jejich stylu, jež zůstávají přitažlivými i pro čtenáře a vykladače naší doby.

OKOUZLENÍ PUŠKINEM

Před 150 lety V G. Bělinskij, jeden z prvních a nejvýznamnějších kritiků Alexandra Sergejeviče Puškina se v páté kapitole své knihy o Puškinovi o jedenácti hlavách zamýšlel nad otázkou, jak chápat a studovat básníka Puškinovy velikosti, kde hledat klíč k jeho básnickému dílu. Napsal: „Umělecká činnost vytváří zvláštní, osobitý, celistvý, v sobě uzavřený svět, který má své zákony, své příčiny i své kořeny, jež je třeba poznat v jejich skutečné podobě a pak teprve je posuzovat. Všechna básníkova díla, seberožmanitější obsahem i formou, mají svou vlastní osobitost, tvářnost společnou všem, protože se zrodily z jedné osobnosti, z jediného nedělitelného já. Takže přistupující ke studiu básníka, musíme především vytušit v jeho mnohotvárném a různorodém díle tajemství jeho osobnosti, tj. zvláštnosti jeho ducha, jež patří jen jemu.“ Co máme konkrétně činit při studiu jeho básnických děl? „Studovat básníka znamená nejen seznámit se usilovným a opakovaným čtením s jeho díly, ale i procítit, prožít je... Nelze pochopit básníka, aniž jsme byli nějaký čas pod jeho výlučným vlivem, aniž jsme hleděli na svět jeho očima, slyšeli jeho sluchem, hovořili jeho jazykem... K chápání básníka je možné dojít jen přechodem od nadšeného zaujetí k chladnokrevně klidnému pozorování; toto čtenářské okouzlení je první a nezbytný moment v procesu poznávání básníka.“ Na jiném místě studie o Puškinovi se kritik zamýšlí nad vztahem celku jeho tvorby a jednotlivými konkrétními díly. Celek tvorby proniká a sjednocuje poetická idea, jež má povahu ne sylogismu, pravidel, ale funguje jako vnitřní řád, styl, rytmus, „živá

vášeň", již Běliniskij nazývá patosem. „Ať jsou díla našeho velkého básníka sebepočetnější a seberozmanitější, každé z nich žije svým životem, a proto má i svou myšlenku, svůj patos. Nicméně umělecký svět Puškinův, jeho tvorba a básnická činnost v celé své úplnosti má taktéž svůj jediný patos, takže patos každého jednotlivého díla se má k ní jako část k celku, jako odstín, variant hlavní ideje, jako jedna z jejich nesčetných stránek." Neboli: jednota v celku, celek v každém díle.

Tento výrazný rys Puškinovy tvorby mimo jiné zdůvodňuje i oprávněnost výborů z jeho děl, jejichž četbou náš čtenář nejčastěji vstupuje do básnického světa Puškinova. Přečtení a prožití i jediné básničky Puškinovy otvírá nám jeho básnický svět, z ní dýchne na nás patos celé jeho tvorby, aniž toho mnoho víme o historické situaci, v níž básník žil a dílo vzniklo. Básník Josef Hora, překladatel Evžena Oněgina, je jistě kvalifikován se vyslovit, kde lze spatřovat zdroj okouzlení Puškinem, patos jeho díla: *„Vyňata ze společenského řádu, z něhož vyrostla, žije Puškinova báseň dále mimo něj. Žije vroucností a jasnozřivostí básníkovou pochopení věčných stránek života, žije silou básníkovy slova a zvuku. Společenské vztahy pomíjejí, ale vlna lidské myšlenky běží dál. Co bylo pomíjivou skutečností, změnila básníkovu intuice v trvalý symbol. Jest v tom zvláštní dar pravého umění, které tvoří do budoucnosti. Jest v tom i revoluční rys ducha Puškinova, jenž si nad skutečností své doby tvořil v poezii skutečnost jinou, nad nesvobodou sen o svobodě, nad lidmi temnými a rozvrácenými lidmi světlé a pevné. Osvobodil ve své mysli nevolnický lid dávno před zrušením nevolnictví, neboť mu vložil do duší dar lidství... Takový je osud tohoto*

básníka: jako by se do něho vtělila touha celého Ruska po svobodě ducha. Ta oživuje a rozezpívává dodnes jeho básně, v nichž se krása kryje se svobodou a v nichž se kryje představa svobody s uvolněním tvořivých sil lidských. Proto může Puškin směle mluvit i k dnešku, a od něho po Majakovského, po Pasternaka vede nepřetržitá linie básníků lačných měniti život v život vyšší. “ (1937)

Drobná díla lyrická velkých básníků, tedy i Puškina, jsou schopna žít jakoby vně historie, obecností lidských citů a hudbou slov neztrácejí svou působivost po věky. Avšak u větších děl básnických a prozaických, epických i dramatických je situace jiná. Pokud takové díle přežilo dobu svého vzniku a působí dál jako smysluplná hodnota, jako by přímo vyžadovalo, aby se čtenář zmocňoval obrazů života v něm předvedených ne jenom citově, ale i intelektuálně a pronikal k jeho morálním a filozofickým základům. Kultivovaní čtenáři klasické literatury vědí, že toho nelze dosáhnout bez poučení o historické a literární situaci, v níž dílo vzniklo, i o osobnosti tvůrce, bez povědomí o zvláštностech jeho poetiky; vědí i to, že tyto znalosti neomezují čtenářovu představivost a nebrání spontánnosti zážitku, naopak umocňují estetické potěšení z díla. Totéž platí i pro široký rejstřík Puškinových děl, spjatých povědomím jejich vnitřní jednoty, patosem jeho tvorby. Tajemství velkého básníka ovšem nikdy zcela nedešifrujeme. Přece však zahledění do epochy, v níž žil a tvořil, může v mnohém přispět k pochopení jeho osobnosti a tvorby a přiblížit nám ji, prohloubit interpretaci díla.

Epocha, v níž rezonoval Puškinův hlas, byla klíčová pro další vývoj Ruska, pro celé 19. století. Byla to zároveň

doba jako stvořená pro rozkvět poezie a zrození génia Puškinova typu. Puškinův lidský i tvůrčí osud poznamenaly tři nejvýznamnější historické mezníky oné doby: rok 1789, 1812 a 1825. Alexandru Sergejeviči, narozenému 26. května (6. června) 1799, deset let po pádu Bastily, po celý život libě zněl rachot bortících se absolutních monarchií. Byl dítětem osvíceneckého století, vzdělán v racionalistické a atheistické kultuře a vybraném francouzském vkusu, u jeho kolébky stál Voltaire a Děržavin, víra v rozum a lidstvo ho opouštěla jen v trýzni chvílí nejtěžších. Vítězná válka s Napoleonem roku 1812 vyvolala v Rusku vzepětí národní energie a uvědomění, z téhož zdroje vzešla i první vlna národně osvobozenického hnutí, děkabristé, s nimiž byl Puškin generačně spjat. Puškin prožil Vlasteneckou válku v chlapeckých letech v carskoselském lyceu spolu s lycejnými druhy a žhavý prožitek těchto událostí prodchl mladý talent provždy láskou k vlasti, ruskému lidu a ke svobodě. „Kde má svůj původ Puškinova radostnost, když jeho osobní život byl tak neradostný?“, ptal se A. V. Lunačarskij. *„Je to snad nějaký jeho individuální rys? Domnívám se, že nikoliv. Soudím, že Puškin i v tomto ohledu představuje orgán, základní prvek, součást ruské kultury v celé její organičnosti. Kde se vzal, tu se vzal, narodil se bohatýr; veliká síla koluje v jeho žilách, tepe v krvi. Už tuší, kolik hoře a slzí ho čeká, už tuší hloubku a trpkost otázek, které mu budou položeny. Ale zatím ho to spíše těší. Všechno ho těší. Takovou moc má tento nádherný čas prvního mládí. V šlechtici Puškinovi... procitl sám lid, národ, jazyk, dějinný úděl.“*

V době Puškinova mládí úzká vrstva evropsky vzdělané ruské šlechty, do jejíhož světa se narodil a v němž vyrostl,

žila poezií jako nikdy dříve. Jeho pradědové a dědové byli místodržícími, vojáky, inženýry, mořeplavci a rozšiřovali a upevňovali moc a slávu ruské říše. Pokolení jeho otce vložilo svou životní energii do kultury, do rozkvětu ruské poezie. Strýc byl básníkem, Puškinovým „parnaským otcem“. Dětství prožil v literárním salónu, kde mezi čelnými básníky vřely spory o nový literární jazyk a styl. V lyceu ho učili osvícení učitelé básnit a Puškin soutěžil se svými druhy posedlými múzou jako on. Společnost, v níž se později pohyboval v metropolích i na venkově, statkářky, újezdni slečny, dvorní dámy i car si potrpěli na poezii, zřizovali salóny k jejímu pěstování, poezie v jejich životech něco znamenala. Zde mohl básník nejen trpět, ale i zářit a kralovat, a bez toho se Puškin neobešel.

Příznivá a jedinečná, připravená k zrození geniálního básníka byla i literární situace, do níž Puškin vstupoval. Rusko mělo za sebou „pracovitě“ 18. století, kdy vstřebalo do sebe vyspělou francouzskou kulturu, navazující na antické tradice. Na přelomu nového století se vývoj prudce urychlil, zestárlý klasicismus těžko odolával náporu sentimentalismu a tomu už byl v patách preromantismus a romantismus, všechny provenience německé a anglosaské, a ve všech těchto směrech bujela poezie, kultivující jazyk, básnické prostředky a řady literárních žánrů. Puškin navázal na všechny předcházející směry, jeho tvorba se stala vyústěním celé dlouhé klopotné cesty ruského básnictví od Petra I. a evropského od antiky. Bělinskij přirovnal jeho tvorbu k moři, do něhož se sbíhají všechny řeky a z něhož vycházejí další vývojové linie. Zde koření i Puškinova mnohožánrovost a univerzalita, jež z něho učinily panteon všech v dané době vládnoucích žánrů a

literárních typů, i jeho zázračná schopnost pronikat do ducha nejrůznějších národů a kultur a procítit stesk jejich údělu, univerzální vnímavost, již si tak na něm cenil Dostojevskij a připsal ji na vrub ruskému národu a jeho touze po všelidskosti. Puškin ve své tvorbě obsáhl vsutku neuvěřitelně široký rejstřík témat a dob, zpodobil život nejrůznějších společenských vrstev a národů v přítomnosti i minulosti a dosahoval toho se zvláštní lehkostí, jež byla dostupná jen renesančnímu tvůrci. Puškin ovšem nebyl v té době sám, kdo se v Evropě mohl honosit titule univerzálního génia; v Německu kraloval Goethe, v Anglii lord Byron, Polsko mělo Mickiewicze, se všemi lze Puškina srovnávat.

K v jádře optimistickému a jasnozřivému pojetí světa byl Puškin disponován i svou povahou a výchovou. V žilách mu proudila směs ruské a africké krve, kterou zdědil po pradědovi Hannibalovi z matčiny strany a jež poznamenala i jeho vnější tvářnost. Toto spojení slovanské a habešské krve fascinovalo básnířku Marinu Cvetajevovou, okouzlenou celoživotně Puškinem; nad portrétem kudrnatého černošského chlapce vytušila směřování Puškina do dvou dálek - dozadu i dopředu, pro ni to byl portrét jeho krve, genového založení i nadcházejícího génia.

U řetězů Puškinova pomníku v Moskvě slyšela šumět nezkrotný živel moře, se kterým se musel básník kdysi rozloučit, ale i druhý živel, živel verše, s nímž se lidé neloučí nikdy.

Puškinovo psychické a mravní vybavení tvořilo smíšení tří různých prvků, ruské učenlivosti a úpornosti, africké vznětlivosti a francouzské kultivovanosti. Byl člověkem

výbušné citlivosti s náhlými výkyvy nálad od veselí k melancholii, nedůtklivý k omezování svobodného projevu, družný s touhou upoutávat výlučnou pozornost, člověkem zázračné paměti a mocné imaginace, spojené s jiskřivým intelektem, který překonával chatrné školní vzdělání úpornou četbou a studiem, až se volně pohyboval po celé rozloze světové literatury a kultury. A tento eruptivní temperament a vzácný tvůrčí talent neustále narážel na mříže ruské absolutní monarchie, na ztrnulý feudální řád, zaštitěný církví, policejním třetím oddělením a reakcionáři typu Arakčejeva, Benkendorfa i Mikuláše I. Básníkův ostrý jazyk a svobodmilovné slovo v nich vyvolávaly blesky hněvu a touhu jej spoutat a podřídit státním potřebám jako dvorního básníka.

Puškinův životopis lze rozčlenit na hlavní etapy represemi, jež hluboko zasáhly i do jeho tvorby. Možno říci, že v trojím osudovém střetnutí s režimem utrpěl vždy jako člověk, ale získal jako básník. První vyhnanství z Petrohradu na jih Ruska, jež ho postihlo v jednadvaceti letech za „pobuřující“ verše o svobodě z rozkazu Alexandra I. ho bolestivě vytrhlo z kypivého života severní metropole. Ale Krym a Kavkaz, Kišiněv a Oděsa vykonaly své: odcizil se tu básnění v duchu klasicismu a otevřel se před ním bohatý svět romantismu, okouzlení Byronem až k jeho překonání kritikou vypjatého romantického individualismu. Druhé vyhnanství na sever Ruska odloučilo vzpurného básníka po pěti letech od moře, besarabských stepí, od debat s děkabristy, romantických lásek, od bujného života internacionální Oděsy, avšak jeho internace v osamělém domku na vesnici v rodovém Michajlovském uprostřed lesů a jezer mu neobyčejně prospěla jako umělci. Důvěrný styk s

ruskou severní přírodou, prostými vesničany a jejich ústní tvorbou, se životem venkovských šlechtických hnízd, ponor do ruské historie rozšířily jeho obzor a tvůrčí záběr směrem k uměleckému realismu, jeho vzestup nemohlo už nic zadržet, ani osudný děkabr, ani temno Svaté Aliance, ani klec manželství, ani pážecí role na dvoře nového tyrana a mecenáše Mikuláše I. Atmosféra kolem něho však v polovině 30. let zase zhoustla, přerostl vkus svého publika, vysílil se osamělým bojem za nezávislost zbaven druhů, kteří byli zahrnuti do sibiřských dolů a války na Kavkaze, v trapném postavení vůči mocipánům a v rodinných starostech uprostřed řevnivé dvorské šlechty. Vysvobození mu přinesla smrt v posledním souboji se stíny své země a doby. A teprve básník padlý na sníh po zásahu d' Anthèsovou kulí vyvolal údiv současníků nad šířkou jeho básnických křídel. Bělinskij toto poznání vyjádřil slovy: „Puškin patřil k těm tvůrčím géniům, k těm velkým historickým postavám, které tvoříce pro přítomnost, připravují budoucnost.“ A kritik A. Grigorjev: „Puškin, to je naše všecko.“

Epocha, v níž Puškin žil, trpěl, tvořil, se začala pomalu nazývat puškinskou - parafrazuji zde slova další Puškinem okouzlené duše, básnířky Anny Achmatovové:

Karel Müller

Všechny ty krasavice a dvorní dámy, s nimiž diskutoval a laškoval v šlechtických salónech, tajní radové a vyslanci, se kterými rozmlouval o vysoké politice, ministři, generální gubernátor i carové, kteří ho peskovali a s nimiž se

potýkal, husaři, s nimiž hýřil, cenzoři a prodejní žurnalisté, kteří ho uváděli v zuřivost, ale i ženy, jež byly kořením jeho života, a přátelé, v jejichž kruhu byl šťasten a jímž vyléval srdce v duchaplných dopisech, začali se nazývat Puškinovými současníky. Jejich jména přesídlila povětšinou do kartoték a jmenných rejstříků k Puškinovým spisům. Puškinská epocha, puškinský Petrohrad... vše posvětilo a učinilo nesmrtelným magické jméno Puškin, jméno básníka, jenž překonal prostor a čas.

Tvůrčí laboratoří Puškinova uměleckého myšlení byla lyrika. Lyrické básně byly mu nejvladnějším prostředkem jeho sebeuvědomění jako člověka, umělce i občana. Lyričnost jako výraz jeho básnického subjektu prostupuje i jeho epické skladby. V lycejsním období vyzrál jeho talent v melancholických elegiích, v posláních, v epigramech, v rozverně anakreonské lyrice i patetické poezii, kterou psali ke konci 18. století osvícenečtí horlitélé za svobodu. Byl vděčným žákem svých bezprostředních učitelů, patriarchy ruského básnictví Děřžavina, elegiků Bařuškova a Zukovského. Nalézal sám sebe ne popřením tradice, ale jejím osvojením a přetvořením. V krátkém bouřlivém období po opuštění lycea se nejvíc přiblížil poezii děkabristů svobodomilovnými verši, jež v opisech šířily jeho proslulost jako revolučního básníka. Zděděné básnické formy se u Puškina naplňují konkrétností prožitku a jiskřením intelektu. Půvab jeho veršů spočívá v lehkosti a prostotě, jichž dosahuje vzájemným souladem všech složek a vztahů verše. Zvolený předmět modeluje do takové křehkosti a plasticity, že bílým mramorem veršů tušíme prosvítat živou tkáň a pulzovat tep citu.

Puškinova poezie se důvěrně obrací ke světu, počítá s jeho pochopením a ohlasem. Otevřeností vůči příteli, ženě, čtenáři, očekáváním kontaktu, souzněním s ním se tvůrčova osobnost zmnožuje, zraje, osobní bolest zmírňuje svou trýzeň, elegie ztrácí unylou elegičnost. Ve známém poslání k Čaadajevu stesk po zašlé bujnosti mládí se dotykem s spřízněnou duší přítele přetváří přímo v třaskavinu politické výzvy. Puškinova milostná poezie, tvořící významnou část jeho lyriky, je laděna v duchu verše: „*Lehounkou závratijímá mne tesknota, po tobě touží zas má duše.*“ V Puškinově důvěřivém vztahu k životu se však tajila i zranitelnost jeho duše. Siesmograf jeho lyriky zaznamenal momenty, kdy ho zachvacovaly pochyby i trýzeň zoufalství. Taková krize ho potkala v roce 1823 (v básních *Démon*, *Sám opuštěný v širé pláni* aj.), způsobená vyžíváním romantických iluzí a mládí a poklesem vlny evropských revolucí. Se záchvaty zoufalství ve 30. letech (Bože, nedej mi zešilet) se vyrovnával obranou básnickovy nezávislosti na vkusu davu a silícím přesvědčením o kontinuitě času a pokolení, přes hlavy svých nechápajících současníků hledal spříznění s potomky (*Znovu jsem navštívil, Já jsem si vybudoval pomník, jenž přečká říše*). Modlitba (z roku 1830) zpívaná o smutných paších působí na něho blahodárnou silou víry: „*K očistné prostotě mou duši pozvedni, ať láska hoří v ní do chvíle poslední.*“ Filozofická reflexe mu diktuje zároveň důvěru v život i hlubokou nespokojenost se světem i se sebou. Vše, co prožil, byť to bylo sebetragičtější, chápe jako vzácný a jedinečný majetek své duchovní zkušenosti. Vzpomínka v psychologické zkratce křísí a oživuje minulé, prožité děje a mění se v akt autorova tvůrčího sebepoznání. Jeho

smutky vidoucího a vědoucího jsou proniknuty důvěrou v životodárnou „paměť srdce“, která vítězí nad časem a smrtí.

Puškin od počátku pociťoval potřebu zobrazit příběhy a události i celé oblasti života v celku epické básnické skladby. I tento sklon zdědil od básníků minulých století, autorů renesančních eposů. Už ve svých učednických letech v lyceu se pokoušel o rozsáhlejší díla. K prvním patří poéma Mnich, parodující život ruského světce napsaná v duchu satirické poezie ateistického 18. století. Mezi lyrikou a epikou se u Puškina vytvářel zvláštní vztah. Lyrická tvorba, zcela autonomní a ve svém úhrnu postihující též všechny oblasti bytí, doprovází a připravuje vznik rozsáhlejších epických skladeb, které nabývají rázu syntézy a dovršují určitou vývojovou etapu. Záplava lycejské lyriky se takto uzavírá fantasticko-žertovnou poémou Ruslan a Ludmila, která přinesla jejímu autoru slávu prvního ruského básníka. Puškin se v ní vypořádal s rozsáhlou tradicí heroicko-komického eposu i s preromantickou poémou Žukovského tím, že rusifikoval tradiční látku rytířského eposu a dodal jí novou kvalitu lidovosti využitím ruské pohádky a bylin. Krásu a půvab jazyka a verše, jež uchvacovaly současníky, pociťujeme dodnes. Po bok Ruslana a Ludmily se řadí o něco mladší Gabrieliada, odvážně parodující biblickou legendu o neposkvrněném početí, dílko z rodu antiklerikálních poém Voltairových.

Byronismus znamenal pro Puškina novou etapu, neboť nastolil problém vospělé osobnosti ve vztahu ke společenskému řádu nepřijatelnému potlačováním svobody. Konflikt romantického hrdiny se společností před rokem 1825 v Rusku tak aktuální, ruský básník

přenesl do prostředí mu důvěrně známého - na Kavkaz, Krym a do besarabských stepí. Bachčisarajskou fontánu, svou poému „nejromantičtější“, založil na střetnutí dvou kultur a psychik, východní muslimské a západní křesťanské. V Kavkazském zajatci a zvláště v Cikánech uvádí svého „hrdinu doby“, romantického rozervance, který byl u Byrona pojat jako nedotknutelný titán, buřič a nadčlověk, do situací, které snižují jeho obraz a vyvolávají spíše kritiku nežli adoraci. Útěkem od civilizace ke kočovným cikánům se Aleko nezachránil před zhoubnými vášněmi, jež i Puškin pokládal za příčinu běd člověka a lidstva. Východisko z bezvýchodné situace člověka přestal Puškin spatřovat - na rozdíl od Byrona - v izolaci a absolutizaci individua, ale v jeho vyrovnávání se se světem, v jeho účasti v životních a dějinných procesech. Zaměřuje se proto na sféru všedního života, objevuje současnou ruskou skutečnost a proniká do ní vsuknutím širokým žánrovým záběrem: v reálných obrazech ruské krajiny v přírodní a reflexivní lyrice, v baladách z lidového života, v žánrových obrázcích venkovského života, ve veršovaných novelách, v ironicky žertovném Hraběti Nulinovi a v rozmarně groteskním Domku v Kolomně. Všechny tyto lyrické i drobné epické formy i poémy o „hrdinech doby“ se posléze vlily do jeho největšího a nejvýznamnějšího díla, do románu ve verších Evžena Oněgina, aby v něm ruský současný život v metropolích i na venkově mohl být zachycen s encyklopedickou úplností a v celé síti společenských a kulturních vztahů. Proto i jeho románoví hrdinové se stali dobovými a všelidskými typy, jejichž osudy tvoří kus ruské historie. A jsou to osudy tragické, příběhy o trýzni nenaplnění, milostného i

životního. Jejich tragičnost však prozařuje hlas básníkův, plný lyrismu, pochopení a moudrosti.

Z Puškinova názoru, že historie je klíčem k současnosti, že dnešek je výslednicí minulého vývoje, se zrodilo historické drama Boris Godunov a poéma Poltava. V obou jde o roli carismu a o vztah cara a lidu, aktualizovaný událostmi roku 1825. K témuž tématu, ústřednímu v ruských dějinách, ale v jeho moderní podobě, konfliktu krutého chodu historie a přírodních katastrof a bezbranného prostého člověka, se Puškin vrátil v poémě Měděný jezdec, již právem pokládáme za ústřední dílo zralého Puškina i celých třicátých let. Rusko je zde reálně i symbolicky předvedeno ve třech historických dimenzích, od realistického obrazu současného Petrohradu se básníková mysl nese do budoucnosti země, přetvořené v minulosti titánskou vůlí Petra I. Při svém soustředění na ruskou historii Puškin nezapomínal na tradici světového básnictví, zvláště dramatického, které představovalo člověka v krajních životních projevech a hloubkou vášní měřilo jeho velikost a tragédii. „Volnému a širokému rozvíjení charakterů" v Borisi Godunovovi ho učil Shakespeare. Molière se stal kmotrem jeho dramatických etud, tzv. malých tragédií Kamenný host, Mozart a Salieri, Skoupý rytíř, v nichž Puškin na minimálním romantickém prostoru prozkoumal propasti lidské duše, ješitnost, závist, lakomství, vášně pohlcující zcela člověka.

Na cestu prózy Puškin vstupuje omezováním epické poezie i lyriky ve vrcholném období své dráhy. Rozpracování prozaických žánrů pokládal za významný úkol dalšího vývoje ruské literatury, kladený dobou. Neboť próza otvírala do literatury přístup širokému

proudu sociálního života, umožňovala reagovat na projevy rodící se novodobé společnosti i zamýšlet se nad tragickými stránkami dějin Ruska a jeho lidu. Z ruské minulosti ho upoutávaly nejdramatičtější epochy, v nichž hledal, zůstávaje pevně na půdě historie, odpověď na vyhocené otázky své současnosti. K nim patřila převratná doba Petra I., z níž výtěžil román (nedokončený) Mouřenín Petra Velikého, a rozporuplná kateřinská epocha s leskem dvora a útlakem a bídou lidu, jež vyústily v selskou válku, v pugačovské povstání proti carismu. Barvitý obraz společnosti té doby, založené na odsouzených stavovských privilegiích ztvárnil v povídce Dubrovskij a v rozsáhlé historické fresce vytvořené dle zásad historického románu Waltera Scotta Kapitánské dcerce. Další vývoj ruské literatury ke Gogolově grotesce, sociálním prózám „naturální“ školy, k Dostojevskému i Tolstému předjímají Puškinovy prózy s tematikou současného ruského života: uhrančivě tajemná Piková dáma, vynikající noblesností stylu a hloubkou tragédie hráčské vášně, a Bělkinovy povídky, cyklus pěti krátkých povídek, v nichž básník se sympatiemi vykreslil osudy prostých hrdinů, vzdorujících nepříteli strnulého feudálního řádu. Všechna jmenovaná díla, k nimž je dlužno přičíst také ještě vzácný žánr cestopisu Cesta do Arzrumu a řadu pozoruhodných fragmentů, se vyznačují lakoničností podání, harmonickým, průzračným stylem, „půvabem prostoty“, kterými se Puškinova próza ostře lišila od romantické, květnaté, metaforické prózy, která zaplavovala ruskou literaturu v třicátých letech minulého století. Zvláštnosti Puškinovy prózy, jež uvědoměle navazovala na tradici vytríbené věty Karamzinovy a

nejlepších francouzských stylistů minulého století, znesnadňovaly v jeho době pochopení její hloubky a významu, a to i ze strany takových jeho příznivců, jakým byl V. Bělinskij. I když Puškinovy prózy byly oblíbenou četbou po celé 19. a 20. století a byly často vydávány a překládány do cizích jazyků, prozaiku Puškinovi se dostalo plného ocenění a vědeckého prozkoumání až v našem století badateli celoživotně okouzlenými Puškinem A. Ležněvem, V. V. Vinogradovem, J. N. Tyňanovem, B. V. Tomaševským, G. A. Gukovským, N. Berkovským, S. G. Bočarovem, J. M. Lotmanem a dalšími, které zařazujeme mezi nejvýznamnější ruské puškinology.

Avšak kritické ohlasy doprovázely Puškinova díla od jejich vzniku z pera jeho současníků a vědecké zkoumání jeho života a tvorby má už stopadesátiletou tradici v ruské a evropské kultuře. Při studiu a hodnocení největšího ruského básníka vždy vyvstávaly klíčové problémy ideového života Ruska. Výkladem Puškina často formulovaly své pojetí „ruské otázky“ velké osobnosti ruské kultury, jako v čtyřicátých letech minulého století V. G. Bělinskij, roku 1880 F. M. Dostojevskij nebo roku 1921, na prahu sovětské éry, Alexandr Blok.

ČESKÁ PUŠKINIANA

Puškiniana, tj. působení, překlady, ohlasy A. S. Puškina má historii už více než stopadesátiletou i v české kultuře. Od roku 1823, kdy se jméno Puškin poprvé ozvalo z úst českých buditelů, doprovází nás věrně ve všech dalších pokoleních. Svědčí o živelné síle jeho básnického génia úrodnosti podnětů z jeho díla, že každá generace se k němu obracela téměř jako ke svému současníku a blízkému příteli. Každá doba si ovšem z něho vyčetla to, čemu sama nejlíp rozuměla a co potřebovala ke svému vlastnímu vývoji. Cesty k Puškinovi jsou proto cestami naší české kultury. Poprvé se setkal s Puškinovým dílem Václav Hanka, sekretář Musea Království českého, díky svým přímým stykům s ruskými kulturními činiteli. Od té doby se vyskytovalo Puškinovo jméno v korespondenci jeho přátel doprovázené chválou. Pro Hanka byl Puškin „první hvězdou na obloze slovanského básnictví se třpytící“. Puškin byl generačním vrstevníkem Kollára a Čelakovského - a srovnání jejich osobností a děl nám okamžitě naznačí odlišnost naší české situace od ruské a značné vývojové zpoždění české literatury. Fr. L. Čelakovského z Puškinova různotvárného díla zaujaly pouze ohlasy lidových balad, jež s nevalným zdarem překládal. Kollár a Šafařík vytýkali ruskému básníkovi nedostatek slovanského porozumění; avšak v nekrologu na Puškinovu tragickou smrt ve Slávě dcery Jan Kollár litoval Puškinovy smrti, neboť „*Sláva v tobě blesk, ruština utratila nové doby tvorce*“. Smrt Puškinovu v básních oplakávali Lúdvít Štúr, Andrej Sládkovič a Jan Pravoslav Koubek. Za průkopnický lze označit prozaický překlad Cikánů z roku 1831, pořízený J. B. Tomíčkem,

pozdějším kritikem Máchovým (orientovaným na polské romantiky). Záhy byly do češtiny převedeny Puškinovy prózy, Piková dáma, Kapitánská dcerka a jiné - jistě v souvislosti se snahou obrozenců o vytvoření i české historické a žánrové prózy, plnící funkci vlasteneckou a zábavnou. Vcelku je možno říci, že v tomto vývojovém stadiu přes horlivé rusofilství a požadavky slovanské vzájemnosti Puškin nemohl ještě podstatněji ovlivnit český literární život.

K tomu došlo až nástupem velké generace, odkojené revolučním rokem 1848, Máchou a rozmachem národního života po pádu Bachova absolutismu. Hálek, Neruda, Pflieger-Moravský, Bendl a další - každý objevil už v 50. letech svého Puškina - vždy tak, jak to odpovídalo jeho založení. Nejvíce k němu přilnul Václav Čeněk Bendl. Sympatie k Puškinovi Bendl sdílel se svou přítelkyní Boženu Němcovou, která měla ráda Puškinovy prózy, tehdá už do češtiny přeložené a Puškinovy pohádky, z nichž pro ni Bendl přeložil Pohádku o rybákovi a rybičce. Bendl představil Puškina české veřejnosti v Časopise Musea království českého i v generačním almanachu Lada Nióla a v letech 1859-1860 vydal dva svazky puškinských překladů, soubor epiky, Borise Godunova a Evžena Oněgina. K překladům z ruské literatury byl zřejmě, mimo jiné, podnícen i německými překlady Friedricha Bodenstedta básnických děl Puškina a Lermontova, jež byly jazykově dostupné českým vzdělancům té doby. Bendlovy překlady Puškina byl počín po všech stránkách záslužný a hodný obdivu. Jako jeden z prvních se zamýšlel nad speciální problematikou básnického převodu z ruštiny, uvědomoval si, že nelze v češtině, jež nezná redukci

nepřízvučných slabik, napodobit ruský rým s častou neshodou nepřízvučné samohlásky. Ve snaze podat překlad oněginského verše co nejvěrněji a podrobit slabičný rozsah verše rozsahu myšlenky, nahradil ruský verš osmislabičný až devítislabičný českým desetislabičným až jedenáctislabičným.

Cyril Bouda:

*V. Č. Bendl a B. Němcová.
Ilustrace k povídce Arne Nováka
Puškin*

I dalším májovcům učaroval příběh o Oněgini a Taťáně. A. Pflieger-Moravský se pokusil ho napodobit ve veršovaném románu *Pan Vyšínský*. Jan Neruda se s Puškinovým šedévrem vyrovnal v pamfletické skladbě *U nás*. Silně zapůsobily i Puškinovy romantické poémy. Vítězslava Hálek inspiroval Puškin byronista jako autor „východní poémy“ *Bachčisarajská fontána*. I Puškinova próza vyhovovala vkusu a programovému úsilí Nerudovy generace vytvořit domácí sociální prózu, převážně povídkovou literaturu, prodchnutou demokratickým duchem a realistickou pravdivostí s náměty z městského i venkovského prostředí - proto ji překládali a popularizovali. Od roku 1844 do 1874 vyšel několikrát časopisecký překlad *Pikové dámy*, *Bělkinových povídek*, knižní vydání

Kapitánské dcery. Čtenářská obliba Puškinovy prózy pokračovala i v dalších desetiletích, již vycházely vstřícně další její vydání často ilustrovaná.

Orientace na Puškina jako básníka byronovského romantismu odpovídala i v dalších dvou desetiletích vývojovému trendu českého básnictví, v nichž dominovala tvorba ruchovců a lumírovců. Svatopluk Čech jako autor Čerkese, podníceného Bendlovým překladem Puškinova Kavkazského zajatce, Eliška Krásnohorská, zanícená ctitelka slovanských básníků, František Táborský, překladatel Puškinovy lyriky, lumírovec A. V. Jung, autor druhého překladu Evžena Oněgina udržovali u nás reputaci ruského básníka v pojetí národním a pozdně romantizujícím až do 80. let. Spolu s Jungovým překladem Oněgina Eliška Krásnohorská po třiceti čtyřiceti letech nahradila tlumočení Bendlovo. Nejdříve otiskovala časopisecky ukázky z balad, roku 1888 vyšla v jejím překladu Bachčisarajská fontána, v zápětí Cikáni a Kavkazský zajatec, v 90. letech Výbor menších básní a Některé básně výpravné, na začátku století Boris Godunov. Krásnohorská se sice nepodílela na kulturním eklekticismu Vrchlického, ale sdílela s ním při překládání péči o básnickou formu. Například ve Výboru menších básní A. Puškina uvádí, že dbala více „krásy a vnitřní hodnoty podaných ukázek než úplnosti“ a že za nejvýznamnější považuje Puškinovy básně politické a pilně komentuje čísla zakázaná carskou cenzurou. Kritikové Modemy jí vytýkali příliš volný překlad a vyžadovali větší přesnost. Avšak v intencích překladatelské praxe lumírovců bylo spíše přebásnění, aby báseň víceméně působila jako originál, jako báseň

nová. Z významnějších básníků časopisu Lumír a Slovanský přehled byl Puškinem okouzlen František Táborský, kterého po milostné a reflexivní lyrice zaujaly politické a sociální básně Puškinovy. Překládal s velkým jemnocitem i Puškinovy pohádky.

Avšak v 80. a 90. letech se hlavní pozornost české veřejnosti upírala k Puškinovu stěžejnímu dílu Evženu Oněginovi. Popularitě Puškinova šedévru nesmírně prospěla Čajkovského stejnojmenná opera a její uvedení v Národním divadle za osobní účasti ruského skladatele. Za svého pobytu v Praze v roce 1988 se Čajkovskij osobně seznámil s Antonínem Dvořákem, s nímž navázal důvěrné osobní a umělecké přátelství, které pojilo oba skladatele až do Čajkovského smrti. Zasluhou Čajkovského byl roku 1890 pozván do Ruska Dvořák, aby dirigoval koncert z českých skladeb. Praha se stala Čajkovskému stejně jako před sto lety Mozartovi východiskem ke světové slávě. Režijní a pěvecké pojetí pražské inscenace Evžena k Oněgina se stalo mezníkem ve vývoji české opery. Již v 60. letech se dostalo v Praze na scéně Prozatímního divadla nadšeného přijetí premiéry Glinkovy zpěvohry na námět Puškinovy poémy Ruslan a Ludmila za osobní účasti a dirigování ruského skladatele M. A. Balakireva. Nejvýznamnějším překladatelským počinem těchto let byl nový překlad Evžena Oněgina Václavem Aloisem Jungem. Jung, rodák z Rychnova nad Kněžnou, erudovaný filolog, znalec a překladatel z ruštiny, polštiny a angličtiny, básník lumírovské školy, přeložil Puškinův román ve verších dle mínění tehdejší kritiky mistrovsky, spojil „věrnost originálu s krásou překladu“, zachováváje metrický rozměr ruské předlohy. O uznání, jež si svým překladem

zasloužil, svědčí i výrok Otokara Březiny, který se začel do Evžena Oněgina od A. S. Puškina, „*jediného olympského z Rusů, za jehož překlad V. A. Jungovi nelze od milovníků češtiny dost poděkovat*“. Oněginská vlna vyvolávala nejen reprízy opery a další vydání Jungova překladu, který vycházel v přepracovaném vydání až do roku 1937, ale i celou řadu českých nápodob, veršovaných románů s českými Oněginy a Tatanami. Právě tak trvalý byl úspěch klasické novely Piková dáma, která v podobě opery Čajkovského měla slavnou premiéru na scéně Národního divadla za opětovné návštěvy ruského skladatele v Praze.

Opožděný nástup kritického realismu v 80. letech a Moderny v letech 90. neoslabil pozornost k Puškinovi, jehož prozaické spisy začaly vycházet v mnohých knižních vydání. Dokladem toho je Vilém Mrštík, spisovatel, dramatik, literární kritik a překladatel nejen Pikové dámy, ale i Vojny a míru. Mrštík pokládal Puškina za prvního ruského realistu, který šel svou vlastní cestou k pravdě života, v duchu názoru V.G. Bělinského „... *Ten první se probral z romantismu Martinského a Poležajeva, zavedl do literatury ruské určitý národní ráz, který byl důsledkem věrného zachycení národního života a věrného líčení pravdy (Oněgin)*.“ Mrštík prodlužuje tuto tradici až k Tolstému. Píše: „*VPuškinovi byla nadechnuta s geniální srdečností schémata k pozdějším velkým ruským románům; v Oněginovi se stal praotcem všech Pierrů a Bolkonských, Oblomovů, Golovlevových, Baklanovů atd. Tak se stal slovem Puškin reservoírem pro celou následující evoluci ruské literatury i s Gogolem...*“ „*Celý Oněgin, není i ten čistě universální- a přece tak národní, že přes všechny mocné*

vlivy Byrona nedovedl, protože nemohl, býti jiným nežli ruským... “ Jméno Puškin zdomácnělo v české literární kritice a bylo uváděno v programových statích o uměleckém realismu vedle Gogola, Gončarova, Turgeněva, Dostojevského a Tolstého, jejichž tvorba v mnohých překladech - vedle západních realistů a naturalistů - na české scéně v těchto letech ovšem dominovala.

V atmosféře fin de siècle v dobových koncepcích, hledajících v umění ztracenou harmonii a východisko z krize, Puškin se jevil jako pozitivní ideál, jako maják překlenující světlem umění oceán pochyb, nejistot a životních disonancí. F. X. Šalda pokládal Puškina za vrcholného tvůrce, který spolu s Dostojevským, svým protipólem, reprezentoval moudrost východní, opírající se o nenarušené hodnoty národní a náboženské. Puškin mu byl *„césarským duchem ruské poezie, básníkem olympského slunečného zraku, rozlévajícího se jako světelná prška po celé zemi a zmlazujícího ji ve věčnou spanilost. Slunce jeho stejně jako slunce boží svítí na dobré i na zlé, nic a nikoho nevylučujíc ze své milosti. Puškin jest básník tohoto světa a této země, básník-umělec nejiný ve svém jádře než Goethe nebo Shakespeare. Není v něm nenávisti k životu, zloby, soudu nad ním, jen věčné díkyčinění jemu a tvůrčí přizpůsobování se jemu vyrovnávání se s ním...“*

Podle Šaldy je Puškinův ideál - na rozdíl od Lermontova - *„básník-umělec, který tvoří nedotčen dobou a jejími bolestmi, ryzí krásu absolutní, jež postačuje sama sobě“*. Srovnával Puškinovo dědictví s dědictvím Máchovým. Máchu postavil osud v české literatuře na křižovatku směrů právě tak jako v ruské

Puškina, aby tím vytvořili tradici pro další literární vývoj. *„Je možno příti se o to, je-li máchovská tradice nejlepší; jest možno srovnávali ji s tradicí na příklad puškinskou a ukázati, oč je negativnější, užší a roztěkanější než kladný, teplý, laskavý útvar poezie puškinské, zabydlený všemi dobrými genii ruské duše.“* Hlavní a důležité podle Šaldy je, aby *„bylo ze všech sil cítěno a upevňováno společenství mezi živými a mrtvými a aby byl splavným činěn i udržován každý proud lásky a víry, který teče od oněch k těmto“*. Uvědomělé zvládnutí dědictví Máchova vždy bylo tolik jako zkulturnění české poezie; totéž je možno průkazně tvrdit a dokazovat i o puškinské tradici v ruské poezii 19. a 20. století.

Stým výročím Puškinova narození roku 1899 vyvrcholila vlna obliby ruského básníka, úrodná na ediční počiny a kritické stati. Poté nastává nadlouho pokles a útlum. Zlom první světové války a změna atmosféry po ní sice nezastavily rytmus edic Puškinových próz, ale zájem kritiků a literární mládeže zaujatý uměním avantgardy se odvracel od klasické literatury minulého století. Dějiny recepce A. S. Puškina u nás tvoří křivku, která se zvedla ke svému třetímu vrcholu v čase stého výročí smrti v roce 1937. Nad Evropou a bezprostředně nad našimi zeměmi se stahovaly mraky Mnichova, německé okupace a války. Na pozadí temné hrozby fašismu zazářil světlý zjev Puškinův nebývalou intenzitou, sjednotil české a slovenské spisovatele, kritiky i politiky demokratického a levého zaměření, ale i výtvarníky, hudebníky, divadelníky, novináře v jeden šik, který holdem Puškinovi manifestovali obdiv k ruské kultuře, jejímu humanistickému patosu. Naše kultura předválečná vstřebala do sebe Tolstého a Dostojevského

s jejich duchovními a morálními problémy, nyní ji však uchvacovala harmonická osobnost zakladatele ruské literatury, ještě nezkomplikovaná mučivými otazníky geniálních romanopisců. Snad nejlépe tuto myšlenku vyjádřil Karel Čapek (ve sborníku Věčný Puškin): „*V širším literárním rámci je mi Puškin velkým a věčným korektivem ruského realismu. Tím nemíním, že by byl nějaký rozpor nebo protiklad mezi Puškinovou básní a řekněme Mrtvými dušemi; ale tam, kde ruský realismus nás všechny učil vidět, pozorovat život, poznávat člověka a pronikat až strašně do jeho duše, nepřestává za tím nesmírným obrazem života znít sladký a dojatý, melodický a opojný hlas poezie: to je Puškin. Bez Puškina by veliké ruské literatuře chybělo něco jako nekonečný prostor; chybělo by jí tajemné kouzlo, lyrický kontrast, hudební souznění, harmonický smír nebo jak bych to řekl. Celá Rus je ve svém realismu, celá ruská duše je v Puškinovi; ale to dvoje dohromady se doplňuje v literaturu, řekl bych kosmickou.*“

Ožívá tu Šaldovo pojetí Puškina jako básníka „olympského zraku“, básníka apolonského, jenž se jen podřizuje tajemnému požadavku umění a dokonalosti - v duchu Puškinových veršů:

*Ty sám jsi pánem svým.
Svobodně kráčeš k cíli
talentem nech se vést, nedbej,
co hrozí dál
Rozviň svou myšlenku,
naplň svůj ideál,
odměnu nečekej však
za vznešenou píli.*

Toto pojetí básníka-umělce krásně vyjádřil František Halas, který uvedenému sborníku Věčný Puškin udával tón, odpovídající tehdejšímu ladění české poezie: *„Puškin byl pro mne vždy typem básníka vladařského, osvojujícího si surchovaným gestem všechno lidské' a nadto celou zemi, nebo i prázdnotu vesmíru. Paty jeho antajských veršů stále se opírají o životodárnou zemi, schromly by jinak. Celou jeho poezii jsem cítil jako veliký zpěv vděčnosti. Autor Oněgina je básník až antický jednotný. Je to sokolník krásy, jeho verš se vrhá na vše a vynáší si pak kořist do azuru, aniž by se přerušila spojitost s místy, odkud byla vyrvána. Potřeba krásy pro Puškina, krásy svébytné, je mu bytostně potřebná; a i tam, kde útočí, bojuje, kaceřuje, všude je zjevno, jak konečným cílem je mu její nastolení. Bojuje, aby upevnil své mocenství v jejím světě, bojuje, aby mu byla dána vláda nad světem. Celá řada veršů tuto tvůrčí pýchu proklamuje, věří ve své poslání a předává budoucnosti své dílo s jistotou génia bez rozpaků. Horoucnost, s jakou si žádá svobody pro sebe i pro jiné, toť křídla jeho nesmrtelnosti.“* Třicátá léta a zvláště jubilejní rok 1937 daly vzniknout novému přetlumočení podstatné části básníkovy díla. Už v roce 1930 se objevil nový překlad Pohádek v převodu Františka Táborského, v roce 1931 skvělý překlad Pikové dámy a jiných povídek Bohumila Mathesia. Vzápětí přišel Petr Kříčka s ukázkami lyriky a Jindřich Najman s novým převodem Poltavy a fragmentu E. Oněgina. Vlastně poprvé se u nás objevil celý a skutečný Puškin promyšleně a soustavně v novém čtyřsvazkovém souboru Vybraných spisů A. S. Puškina nakladatelství Melantrich. Petr Kříčka vložil do svazku lyriky všechny svůj básnický jemnocit a virtuozitu.

Otokar Fischer takřka objevil pro českou veřejnost Puškinova dramata. Na svazku povídky veršem a prózou, Ohlasy lidové poezie se podílel Pavel Eisner, Vítězslav Nezval, Bohumil Mathesius, překladatel Měděného jezdce, Josef Hora, Svatava Pírková, Fr. Nechvátal, Fr. Táborský. Korunou tohoto překladatelského úsilí byl nový převod Evžena Oněgina od básníka Josefa Hory. Nová překladatelská generace vedená O. Fischerem a B. Mathesiem se ujímá klasiků, aby jim vdechla nový umělecký život. Nová substituční metoda této překladatelské školy byla s to esteticky účinněji postihnout jemné nuance Puškinova vytríbeného zhuštěného stylu nežli starší metoda tzv. Ottovy Ruské knihovny, jež zastarala přílišnou doslovností převodu a snahou postihnout věrně ruský národní kolorit originálu. Bylo k tomu zapotřebí nejen překladatelova talentu a mistrovství, ale i vyspělosti českého básnického jazyka a české poezie, která mezi dvěma válkami prožívala své vrcholné období. Potíže překladatele Puškina vyjádřil nad jiné povolaný Josef Hora: *„Básník, zvyklý na zvláště diferencovanou řeč moderní poezie, plnou polotónů a zvukových i významových odstínů, stojí nad Puškinem s těžkým problémem, oprostít se do té míry, aby dovedl rekonstruovat řeč Eugena Oněgina v plné její jasnosti, v samozřejmé její přesnosti, jež se vrhá zpříma na svou látku, zmocňujíc se jí s prostotou, dnes dávno vymizelou z poezie. Ta suverénní samozřejmá lehkost, s níž vylíčil a zbasnil Puškin své hrdiny i jejich zaniklé prostředí, je právě to, oč je dnešnímu překladateli třeba svádět boje nejtěžší. Umění být prostý a jasný! Jmenovat věci jejich pravým jménem! A nad to! Býti práv básníku, jenž při uší jasnosti jazykové je citově tak složitý.“*

Michael Romberg:
Bratři loupežníci (výřez)

většího básníka Ruska, který se „*stal osudem jeho literatury*“. Puškin se mu jevil jako univerzální tvůrce, těžko zařaditelný do literární historie, jenž byl „*jako každý velký básník, v literatuře své země funkcí, ne hodnotou stálou. Každá doba, každá škola, každý směr si z něho vezme to, co potřebuje, a vyloží si ho tak, jak potřebuje. Což je tuším zřetelný popis vývoje a definice nesmrtelnosti, nesmrtelnosti alespoň stoleté.*“ Pro Mathesia Puškin nebyl politickým básníkem, jeho střety se seversky strnulým řádem carismu byly vyvolány jeho africkým temperamentem, nesnášejícím nsvobodu. Puškinovo jubileum v roce 1937 zaplavilo českou kulturní veřejnost množstvím článků, studií v

V 30. letech se česká próza po období experimentování obracela ke klasické uměřenosti a vytříbené kultuře slohové a hledala tyto hodnoty i v tradici klasické prózy, na předním místě v próze Puškinově. Komentátory Vybraných spisů Puškinových vydávaných v nakladatelství Melantrich byli znalci ruské literatury Alfréd Bém a Roman Jakobson, z českých vykladačů Bohumil Mathesius. Ten ve svém eseji *Kus Afriky pod ruským nebem* i nově osvětlil dílo nej-

časopisech, denním tisku, jež popularizovaly jeho dílo a život, poukazující na jeho aktuálnost a pokrokovost. Kromě nových vyšla řada starších překladů jeho děl. V době zostřené situace sociální i politické zazněly však i jiné hlasy nežli názor K. Čapka a Fr. Halase na Puškina jako básníka olympského typu. Starý ctitel ruské literatury a ruského výtvarného umění básník František Táborský v knize Puškin pěvec svobody pojal Puškina jako básníka angažovaného v boji s temnými silami své doby a společnosti, bojovníka za spravedlnost, básníka revolučních zpěvů, plného víry v básníkovy slova, jak dosvědčuje jeho Prorok verši:

*Vstaň proroku! Ze tmy vyjdi,
splň vůli mou a po vše dny
zapaluj vůkol srdce lidí
svým slovem jako pochodní!*

Danuše Kšicová ve své monografii o Fr. Táborském prozkoumala cestu moravského básníka od překladů přírodní a reflexivní lyriky a Pohádek k politické poezii a satíře, k epigramatice. Táborský navázal na zájem Havlíčka Borovského o Puškinovy epigramy a na Výbor menších básní Elišky Krásnohorské a objevil pro českou veřejnost Puškina z dosud málo známé stránky: Puškina jako velkého politicky angažovaného básníka, jenž v mnohých satirách a epigramech zesměšnil carismus a vyjádřil svou sounáležitost s pokolením re-volucionářů děkabristů. Zdeněk Nejedlý toto pojetí Puškina ještě vyhrotil: pro něho Puškin nebyl „sladkým lyrikem lásky a přírody, ale tribunem revoluce, „sovětským Puškinem“.

Po hluchých letech protektorátu, války a po osvobození sovětskou armádou se zvedla u nás vlna spontánního

rusofilství, jež se však po únorovém převratu roku 1948 v letech padesátých zdogmatizovala v oficiální ideologii vnucovanou i násilnými prostředky. Tento moment historického zvratu poznamenal Puškinovo jubileum v roce 1949, jehož se účastnila ještě celá československá veřejnost, vládní činitelé, univerzitní vědci, básníci, kritici, překladatelé, divadelníci, malíři. Tento široký zájem české kulturní veřejnosti o Puškina se odrazil v obsáhlém sborníku Puškin u nás. V nových historických podmínkách se jím česká kultura přihlašovala k Puškinovi jako představiteli velké ruské realistické a humanistické literatury. Zároveň byl sborník, uspořádaný prof. Juliem Dolanským, autorem spisu Mistři ruského realismu u nás, obsahující i studii o recepci Puškina Náš Puškin, bilancí víc než století trvajících působení Puškina u nás. Obsáhl stati o pronikání Puškina do českých zemí (Helena Procházková, Po stopách Puškinových do let šedesátých) a bibliografii překladů a studií o ruském básníku. J. Dolanský vypočetl, že za pět čtvrtstoletí se více než sto deset českých překladatelů snažilo přiblížit k nám jeho tvorbu; přes dvě stě sedmdesát studií a statí v knihách a časopisech, novinářských článků bezpočet bylo u nás o něm napsáno; Puškinova dramata procházela úspěšně českými jevišti; čeští malíři inspirovaní Puškinem umocňovali působení jeho děl. Sborník přinesl naši nejobsáhlejší velmi poučnou studii o životě a tvorbě Puškinově od univ. prof. Jiřího Horáka. V témže roce vyšla původní cenná monografie od Václava Běhounka Alexandr Sergejevič Puškin, Život, dílo, ohlasy.

Do povědomí širší čtenářské veřejnosti vcházel Puškin soubory spisů v Knihovně klasiků a v jiných edicích,

výborech z děl, vydáních jednotlivých děl zvláště pak Evžena Oněgina v překladu Josefa Hory, jež vydávaly po čtyři desetiletí Státní nakladatelství SNKLU (později Odeon), Svoboda, Svět Sovětů (později Lidové nakladatelství), Československý spisovatel, Mladá fronta, Naše vojsko, Orbis, Dilia aj. Jejich editory a komentátory byli vedle prof. J. Dolanského příslušníci poválečné rusistické generace, působící na univerzitách, v Akademii věd a v redakcích Jiřina Táborská, Jiří Honzík, Emanuel Frynta, Vladimír Svatoň, Jaroslav Žák, Miloslav Jehlička, Jaroslav Vávra ad. Díla vycházela v překladech starší překladatelské generace, většinou ještě z 30. let, Bohumila Mathesia, Petra Kříčky, Františka Táborského, Marie Marčanové, Kamila Bednáře, Pavla Eisnera, Otokara Fischera, Ilji Barta, Josefa Hory, Vítězslava Nezvala, Františka Halase, Františka Hrubína, Ladislava Fikara, k nimž se po roce 1945 připojily nové překlady mladšího pokolení překladatelů z ruštiny Emanuela Frynty, Zdenky Bergrové, Věry Jungmanové, Ervíny Mojsejenkové, Luďka Kubišty, Hany Vrbové ad. V 60. letech vznikl už čtvrtý zdařilý český překlad Evžena Oněgina Olgy Maškové, méně lyrizovaný nežli jinak skvělý překlad básníka Hory. Olga Mašková volila cestu překladu volnějšího nežli byl překlad Josefa Hory, snažící se o uchování slovního materiálu předlohy, o postižení Puškinovy jasnosti, průzračnosti, konkrétnosti. Zatímco Hora volil za základní stylistickou rovinu knižní vrstvu spisovného jazyka, Mašková zdůraznila Puškinův rozhovor se čtenářem. Její překlad je otevřenější různým poetikám, stylisticky různorodý, kontrastní, její metafory a příměry jsou náročnější, vzdálenější Puškinovy jasnosti. Ukázala

Puškina jako kritika společnosti, ironika, s důrazem na jeho složitost a rozporůplnost.

Charakteristické pro českou puškinianu 50.-80. let byly různě obsáhlé výběry z Puškinova básnického díla vycházející pod názvy, z nichž je patrné jejich zaměření a pojetí: A milovat mne bude lid, Vyšel jsem dřív než hvězda ranní, V bouři zrál můj hlas, Tři žerty, Trýzeň milosti. V 60. letech, čase „tání“ a pražského jara se k editorům a vykladačům Puškina připojili i mladí básníci Antonín Brousek (Arion, výbor z lyriky) a Miroslav Červenka (Spálený dopis). Velmi početné v těchto desetiletích byly i edice Puškinovy prózy, buď v souborech nebo jednotlivě, zvláště pak Pikové dámy a Kapitánské dcerky. Na jejich přitažlivosti se podíleli i čeští výtvarníci Václav Fiala, Eva Bednářová, V. Wenig, Karel Svoboda. Nové hojné překlady vyvolávaly zájem i teoretiků překladačství, jejichž jazykové a stylistické rozbory významně přispívaly naší překladačské kultuře. Uvedme z nich Bedřicha Dohnala (Křičkovy překlady Puškinovy lyriky, Bendlův a Křičkův překlad Hraběte Nulina), Bohuslava Ilka, Olgu Uličnou, Karla Hausenblase (překlady E. Oněgina), Květu Koževnikovou (překlady Hany Vrbové). Lidský osud Puškinův, přecházející v novodobý mýtus upoutával vedle už dříve vydaných románů a spisů Život Puškinův od V. Veresajeva a I. A. Novikova v biografických románech Arion od V. Grossmana a Zápisky sekundanta od L. Grossmana i v několikerém vydání korespondence.

Po obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy v roce 1968 a v letech tzv. normalizace se ztížilo postavení ruské literatury v očích veřejnosti; systémem represí a zákazy publikovat byla postižena i řada významných

rusistů. Nakladatelství však pokračovala ve vydávání klasiků, západoevropských i ruských, kteří v jistém smyslu kompenzovali podvázanost cenzurou nové původní tvorby. Přes všechny zvraty a nepřížeň dobových okolností se díky úsilí českých překladatelů, kritických vykladačů, ale i divadla, filmu, rozhlasu a televize stal Puškin součástí naší národní kultury i složkou literární výchovy mládeže, básníkem u nás zdomácněným.

Když se podařilo v roce 1977 vydat Radegastu Parolkovi a Jiřímu Honzíkovi v nakladatelství Svoboda monumentální původní dějiny ruské literatury 19. století pod názvem Ruská klasická literatura, čtenáři zde našli rozsáhlou kapitolu o Puškinovi, kterou její autor Jiří Honzík nazval Halasovou metaforou Sokolník krásy. Prof. Miroslav Drozda, přední náš znalec a propagátor sovětské literatury byl po roce 1970 nucen opustit univerzitu, nepřestal se zabývat rusistikou, obrátil se však k ruské klasice a otiskoval své stati v zahraničních vědeckých časopisech. Bylo mezi nimi i několik vynikajících studií o Puškinovi. Jeho stať Měděný jezdec v překladu Bohumila Mathesia, v níž podal pronikavou charakteristiku poetiky poémy a proanalyzoval fenomenální překlad svého učitele, byla po roce 1989 otištěna v Bulletinu ruského jazyka a literatury XXXII, Ineditní autoři a práce z let 1970-88, vyšlém péčí prof. Jiřího Fraňka. Další Drozdova studie o Puškinově próze Puškin, Bělkinovy povídky a Kapitánská dcerka, podávající průkopnickou analýzu vnitřní struktury textu, byla v roce 1990 přetištěna v knize Narativní masky ruské prózy, od Puškina k Bělému (Kapitoly z historické poetiky), vyšlé v edici Karlovy univerzity, k níž napsal předmluvu Drozdův přítel, tartuský profesor Jurij

Lotman. Drozdovým usilováním byla v Lidovém nakladatelství v jubilejním roce 1987 vydána vzácná publikace obohacující naši puškinologii pod názvem Puškin, triptych Lotmanových studií: I. Spisovatelův životopis (zpopularizovaný v SSSR statistickým nákladem), II. O denním životě šlechty v oněginské době (kapitola z Lotmanovy kulturní typologie) a III. Evžen Oněgin, Úvod do studia textu (strukturálně semiotická studie Puškinova díla). Drozda ke knize napsal doslov o tradici ruské a sovětské puškinologie a vědeckém vývoji J. M. Lotmana a jeho puškinských studiích.

Puškinova výročí neznamenal jen hold ruskému klasikovi, ale zároveň prověřovala aktuálnost jeho odkazu pro současnost; vždy se v nich refleктоval určitý historický moment ve vývoji českých dějin, plném náhlých zvrátů. V roce 1987 to byla doba předvečeru zániku totalitní moci a působení Gorbačovovy sovětské perestrojky. V české veřejnosti se však ještě udržoval zájem o ruskou literaturu, nakladatelství ji vydávala, vycházely rusistické časopisy, na školách se vyučovala ruština a ruská literatura. Puškinovo výročí však proběhlo ve srovnání s dřívějšími skromněji, bylo záležitostí především československé rusistiky, odborníků z univerzit, kulturních institucí a škol.

U příležitosti 150. výročí básnickovy smrti byly uspořádány dvě konference: slavnostní shromáždění v tehdejším Domě sovětské vědy a kultury, kde působila pobočka moskevského Institutu ruského jazyka A. S. Puškina, a vědecká konference organizovaná Akademií věd v Liblicích. V nich spojili své síly čelní rusisté z Čech, Moravy a Slovenska. V DSVK před hojným publikem z pražských škol a redakcí odezněla řada referátů o

inspirativním působení Puškina na českou literaturu a hudbu i o jeho významu pro literární výchovu na školách. Z přednesených příspěvků připomeňme referát dr. Vladimíra Krestovského A. S. Puškin na československé scéně a vystoupení doc. G. M. Šlonské Puškin a současní sovětští básníci.

Vědecké konferenci v Liblicích pod názvem Puškin a dnešek udal tón svým vstupním slovem Vladimír Svatoň; připomněl, že Puškin na rozdíl od duchovně jednolitých typů klasiků syntetizoval ve svém myšlenkovém vývoji dvě dějinná filozofická období. Na jedné straně je proto interpretován jako završitel předchozího vývoje, na druhé straně jako zakladatel kultury nové - s čímž souvisí i „návraty“ pozdějších ruských autorů k jeho dílům druhé, petrohradské periody. Rejstřík témat referátů byl pestrý, zabíral otázky poetiky jednotlivých děl (například Fantastika v Pikové dámě Vl. Kostřici), problematiku Puškina v kontextu světové literatury (M. Procházka: K problematice Puškinova byronismu), různé otázky recepce i překladů v českých zemích i na Slovensku. Chystaný sborník o konferenci CAV nevyšel, ač byl avizován. Z puškinologické odborné literatury se k výročí podařilo vydat už jen druhé jubilejní číslo časopis Československá rusistika (XXII, 1987). Obsáhlo několik zajímavých statí, osvětlujících Puškinovo dílo z různých úhlů. Prof. Radegast Parolek pojednal o experimentálním rázu Puškinových Malých tragédií, vybudovaných na vyostřených konfliktech a kulminačních situacích v období historických přelomů. Vladimír Kostřica sledoval ve své stati vliv Bělkinových povídek na ranou tvorbu Gončarova, na její ironickou diskreditaci konvenčních sentimentalisticko-romantic-

kých schémat a parodické momenty v syžetové výstavbě. Dana Leskotová věnovala svůj příspěvek rozboru několika překladů Bachčisarajské fontány a dokázala, že našemu čtenáři je nejbližší překlad Hany Vrbové díky svěžesti současné češtiny i volbě uměleckých prostředků. Nejzajímavější však byla stať Vladimíra Svatoňe Titanismus a romantická ironie. K Puškinově titanismu

Vladimír Tesař

a jeho překonávání (Čs. rusistika, XXV, 5,1990). Svatoň v ní proanalyzoval básníkův vztah ke kultuře titanismu, jehož kořeny tkví v italské renesanci, od období jeho rané tvorby až

k uvědomění si protikladnosti a tragismu individua, k Puškinovu hledání souladu tvůrčí individuality jednotlivce s ústředními hodnotami lidského společenství.

Puškinova výročí vždy iniciovala nová vydání překladů Puškinových děl. Málokdy se však stane, aby jubileum světového autora, byť tak kulaté jako 150. výročí smrti, vyvolalo u českých nakladatelství takový ohlas; v letech 1986 až 1989 obohatily žeň českých edic Puškina hned čtyři velké výběry z Puškinovy tvorby, jichž se velkoryse podjala čtyři česká nakladatelství - jakoby v předtuše, že brzy nastane nadlouho útlum ve vydávání nejen Puškina, ale i ruské literatury vůbec. Každý výbor se obrací trochu k jinému okruhu čtenářů a zájemců a vyznačuje se odlišnou koncepcí a způsobem zpracování. Při nezbytném opakování mnohých děl se výběry v jistém smyslu doplňují navzájem, zvláště pokud jde o celkový

obraz naší překladatelské puškiniany; jsou totiž jakýmsi shrnutím jejich dosavadních výsledků.

Nejzajímavější zdá se být výbor Puškin, Boldinské podzimy, vydaný v Odeonu, nakladatelství proslulém vydáváním krásných knih a uměleckých publikací. I v tomto případě věnoval Odeon výboru z ruského básníka všemožnou péči: Boldinské podzimy je vskutku krásná a cenná kniha vynikající nejen obsahem, ale i typografickou úpravou a vybavením dobovými litografiemi a kresbami. Jejím pořadatelem a autorem předmluvy a poznámek je Vladimír Svatoň, náš přední znalec Puškinova díla, který se jeho tvorbou zabývá již celá desetiletí a napsal o něm řadu studií otiskovaných ve sbornících a časopisech. Z nich upozorníme alespoň na studii Puškinův román ve verších (Poznámka o „klasickém“ a „moderním“ pojetí všednosti) (Čs. rusistika 3, 1984, IX). I ve svém souboru statí vyšlých v roce 1993 pod názvem Epické zdroje románu věnuje Svatoň značnou pozornost Puškinovi a zasazuje jeho tvorbu do širokých souvislostí evropské literatury a filozofie. Boldinské podzimy obsahují výběr z děl, jež vznikla během posledních desetiletí Puškinova života, s důrazem na unikátní tvůrčí básníkovu žeň v proslulých boldinských podzimech. Je to období méně známé a méně prozkoumané, zejména ve srovnání s léty Puškinova vyhnanství na jih. V tomto druhém desetiletí sice doznávaly motivy a styl období předchozího, ale zároveň Puškin razil již žánrové a stylové principy umění následující epochy. Výbor Boldinské podzimy obsáhl lyrické básně z let 1827 až 1836, epická, dramatická i prozaická díla, pohádky, stati a deníky, prozaické fragmenty; otištěna jsou zde i méně známá díla jako

Jezerskij, Angelo, Hodování v době moru nebo např. Cesta z Moskvy do Petrohradu. V doprovodné studii sleduje Vl. Svatoň na pozadí širokého kulturně historického a filozofického kontextu evropského myšlení, často v diskusní poloze, Puškinův vývoj k důsledné problematizaci individualismu (titanismu), k vytváření typu prostých, „pokorných“ hrdinů, protikladu dravých, démonických, romantických individualistů. Autor předmluvy se tu dovolává Apollona Grigorjeva a Dostojevského, kteří v Puškinově díle vyzvedali typ skromného hrdiny Bělkina, Bělkinův postoj k životu a jeho zorný úhel při vyprávění příběhů. Puškinovo pojetí světa krystalizovalo do typických motivů „setkání“, „domova“, „venkova“, „cesty“, do specifické tematiky „města“, jež bylo v Rusku té doby totožné s Petrohradem. Puškin tak navazoval (polemicky) na tradici sentimentalismu a připravoval už vypravěčské postupy Dostojevského a Tolstého (viz např. Egyptské noci, předjímající umělecky svět Dostojevského, nebo fragment Hosté se sjížděli na letní sídlo, zárodek Anny Kareninové). Myšlenkový svět Puškinovy lyriky se rozpíná mezi protiklady hrdosti, spjaté ještě s romantickým titanismem, a pokory před obecným řádem světa, proměnami lidských vztahů, střídáním generací; básník dospívá k důvěře v „tok života“, věčnou proměnlivost dění, k apelu k lásce a lidské vzájemnosti. Lyrická čísla výboru přebásnili dva vynikající čeští překladatelé Luděk Kubišta a Emanuel Frynta, spisovatel, editor, erudovaný překladatel Puškina a Lermontova.

Zcela odlišně od Boldinských podzimů Vl. Svatoň je koncipován druhý výbor z Puškinova básnického díla

pod názvem Talismany, vydaný nakladatelstvím Československý spisovatel v edici Zlatý fond poezie. Jeho pořadatelem, autorem doslovu a kalendária je Miloslav Jehlička. I tento výbor je půvabná knížka, typograficky na vysoké úrovni, s obálkou a ilustracemi secesního malíře Antonína Hudečka. Zařazením výboru Talismany do edice Klubu přátel poezie (kde vyšla řada západních i našich básníků) do značné míry předurčilo jeho koncepci a strukturu. Vyžadovalo předvést jeho básnické dílo v žádoucí komplexnosti se zřetelem k jeho pronikání do českého kulturního kontextu v překladech a ohlasech. Důraz byl proto položen na tematickou i žánrovou mnohotvárnost jeho díla, jež je tu zastoupeno lyrikou, epikou, pohádkou a dramatem. První místo, ne náhodně, je vyhrazeno lyrice - v ní se s nej větší bezprostředností v chronologickém sledu představuje básnická duše Puškinova, od jeho lycejních let až k posledním veršům. Pět oddílů lyriky - pět aktů tvůrčího dramatu Puškinova - zahrnuje výběr z početných lyrických básní, jež mají často charakter příležitostné poezie v Goethově chápání, vztahující se přímo nebo nepřímě k určitým osobám nebo událostem básníkova života; názvy jednotlivých oddílů: Můj portrét, Rozsévač svobody, Jsem echo ruského lidu, Arion, Exegi monumentum zaznamenávají vývojové proměny i jednotlivé stránky Puškinovy básnické osobnosti. Pestrostí lyrických čísel, ale i epickou a dramatickou tvorbou prostupuje jako invariantní linie reflexe o básníkovi, o jeho společenské situaci a poslání v kvasu kruté doby a smyslu básnické tvorby. To motivuje i zařazení malé tragédie Mozart a Salieri, i Domku v Kolomně. Období básníkovy zralosti v 30. letech, kdy se proud lyriky ztenčil, je zastoupeno umělecky a

mýslitelským vrcholným dílem Měděným jezdce v novém překladu Zdenky Bergrové.

Snahou pořadatele bylo představit Puškina v nejpůsobivějším přetlumočení básnickými prostředky současné češtiny, jež věrně a citlivě postihují osobitost jeho verše a předvést galérii našich překladatelů včetně významných básníků. I v našem puškinském překladatelství lze nalézt množství příkladů, že zdařilý překlad si uchovává estetickou působivost a jazykovou svěžest dlouhou dobu, přes jednu i víc generací. Kvalitě překladů z Puškina přispívala i ta okolnost, že z pestré palety Puškinovy tvorby si obvykle překladatelé vybírali díla, jež odpovídala jejich tvůrčímu naturelu a básnickému vkusu. V plné míře to platí pro naše básníky, kteří se stali Puškinovými tlumočiteli, Josefa Horu, Františka Halase, Vítězslava Nezvala, Františka Hrubína, Petra Kříčku, Kamila Bednáře. Z překladatelů poválečné generace zaměřených na Puškina první místo náleží Emanuelu Fryntovi pro adekvátní postižení Puškinovy vytríbené prostoty. Fryntovy překlady jsou kongeniální zvláště u malých lyrických forem. Do dějin českého překladatelství z Puškina nahlížíme v paralelním uvedení překladů několika děl z různých období od dob obrození. Při studiu a hodnocení A. S. Puškina vždy zákonitě vyvstávají podstatné problémy duchovního života Ruska, pojetí „ruské otázky“. Stačí připomenout jména Bělinského, Gogola, A. Grigorjeva, Dostojevského, Bloka, Lunačarského. Se záblesky tohoto širokého ideového proudu, iniciovaného v ruské kultuře Puškinem se čtenář výboru setká ve vrstvě citací, jež prostupují celou knihu a tvoří v ní myšlenkový pendant k básnickým textům. K výroky ruských, sovětských i západních

autorů se důstojně připojují i čeští spisovatelé a kritici, jejichž soudy jsou svědectvím toho, jak hluboce byl u nás Puškin chápán a s jakou láskou a úctou přijímán.

Zájem odborníků a ctitelů Puškina se zaměřoval vždy i na vzrušující básníkovu biografii. Ta tvoří nedílnou část výboru v podobě kalendária, jež poutavě, rok za rokem, podává průběh básníkovy života. Hojně je v ní využito

Richard Fremund

citací z Puškinovy korespondence, takže čtenář má možnost takto obdivovat jiskření Puškinova intelektu a brilantnost jeho stylu. Vzhledem k rozsáhlosti kalendária doprovázeného obrazovým dokumentárním materiálem editorův doslov Spásné talismany se mohl soustředit na rozvinutou charakteristiku Puškinovy tvůrčí individuality, na vystižení žánrové a tematické všestrannosti a polyfoničnosti Puškinova talentu, s položením důrazu na jeho celoživotní zápas o nezávislost, bez níž není

tvůrčí svobody. K studijním účelům může nabádat retrospektivní přehled Puškin u nás, od dob Čelakovského a Hanky až po dnešek.

Lidové nakladatelství, specializované na vydávání ruské a sovětské literatury obohatilo českou puškinianu vydáním několika výborů z Puškina. Hana Vrbová zde vydala v roce 1975 ve vlastním překladu Tři žerty (Hrabě Nulin, Domek v Kolomně, Gabrieliada) a v roce 1978 monumentální výbor z Puškinovy poezie Trýzeň milosti. Jednou z posledních edic před zánikem nakladatelství po roce 1989 byl třetí puškinský výbor Ve znamení múz, výbor z milostné poezie. Jeho sestavitelem, autorem komentářů a doslovu byl Miloslav Jehlička. Jemnými kresbami knihu vyzdobil malíř Vladimír Komárek. Je to první větší český takto tematicky zaměřený výbor z Puškinovy lyriky, sestavený převážně už z dříve otištěných překladů. Milostné verše, inspirované jednou nebo několika ženami, básníkovými živými múzami, v každém z devíti oddílů kontrapunkticky doplňují zápisky Puškinových přátel, memoáry jeho inspirátorek, jejich korespondence s Puškinem a především básníkovy dopisy a deníkové záznamy - vše v duchu a pod zorným úhlem Goethova porovnání Dichtung und Wahrheit. Oddíly jsou uvedeny vstupními texty o básníkových osudech v určitém období i životopisy jeho inspirátorek. Puškin byl člověkem vášnivého temperamentu, básníkem, jímž severské Rusko jakoby prožívalo opožděně svou renesanci. Ve svém mnohostrunném díle vyjádřil milostný cit v celé jeho různotvárnosti. Láska byla Puškinovi vášní v nejvyšší míře ztělesňující pocit životní plnosti a spájela se s přílivem tvůrčí inspirace, s rozletem ducha a okouzlením smyslů. Téma milostné se proto snoubí často s vzýváním přátelství, s opěváváním přírody, občanské volnosti, vnitřní svobody a nezávislé tvorby. Múz, které vstoupily do Puškinova života a

podnítily ho k tvorbě milostné poezie, byla celá plejáda. Každá z těch žen vyvolávala v jeho duši jiné polohy citu - též v souvislosti s jeho vývojem nejen jako básníka, ale i jako člověka. Prorazení chlapecké smyslnosti a zjitřenost prvních smutků se reflektovalo v jeho lycejské hedonistické a elegické poezii, kde se to hemží Diliemi, Chloe, Natašami; pod galantními hříčkami se však skrývalo několik Puškinových dlouhotrvajících lásek. Do romantického období na Jihu spadají básně vyjadřující romanticky tajemný, zbožňující vztah k Marii Rajevské i cykly výbušných, tragikou poznamenaných básní věnovaných ženě generálního gubernátora jižního Ruska kněžně Voroncovové a démonické cizince Amalii Rizničové. Proslulá milostná elegie A. P. Kernové, „Kouzelná chvíle. Vzpomínám si“ znásobila svůj půvab zhudebněním M. I. Glinkou do podoby romance. V petrohradských a také v moskevských salónech Puškin vpisoval do dámských alb vzdělaných a přitažlivých aristokratek duchaplné madrigaly, v nichž vzdával hold jejich kráse a spříznění duchem. K básnění ho podnítily i půvabná šibalka Kateřina Ušakovová. Soubor něžných básní dovedl věnovat andělskému kouzlu Anny Oleninové, dceři prezidenta Akademie věd. Dojímavým zůstávají dodnes verše zasvěcené prosté staré ženě, chůvě Arině Rodionovně. Za vyvrcholení Puškinovy milostné poezie lze však pokládat básně inspirované jeho ženou Natalií Gončarovovou, o níž usiloval dva roky plné napětí, zoufalství a naděje v době, kdy hledal v rodinném životě pevné životní jistoty, klid k práci a lidské štěstí. Milostná poezie se tu mění často v sebeironickou, analytickou, vystihující vztah citů a všednosti, křehkost

lidského sblížení v ovzduší mrazivé životní prózy. Od mládí Puškin platil hojnou daň milostné elegii.

Vývoji tohoto tradičního žánru sentimentalistické a preromantické poezie v Puškinově tvorbě, který básník přetvářel ke svému obrazu, naturelu a stupni básnického vývoje, je převážně věnován v knize doslov Paměť srdce. Většina Puškinových milostných elegií je založena na procesu rozpomínání. Z retrospektivy dávného příběhu či z bezprostředního zážitku vystupuje bytost, jež vyvolala vášně, jako oživlý „přízrak“ minulosti, vše těžké a tragické ztrácí svou palčivost prosvětleno katarzí ducha a ukládá se do „paměti srdce“ jako nenahraditelná duchovní hodnota, překračujíc čas, prostor a smrt.

Přehled českých puškinských edic k 150. výročí smrti básníka uzavíráme nejrozsáhlejším výběrem z Puškinova díla (450 stran většího formátu), který v nakladatelství Svoboda vydala Hana Vrbová pod názvem Souboj o budoucnost. I tato publikace patří k dárkově výpravným knihám vynikajícím po stránce typografické a výtvarné (kresbami doprovodil texty Vladimír Tesař). Hana Vrbová je zároveň její editorkou, pořadatelkou, autorkou doslovu i jedinou překladatelkou všech textů. Hanu Vrbovou jsme byli zvyklí spojovat s překlady ruských básnířek M. Cvetajevové, A. Achmatovové, J. P. Morisové ad., avšak jejími překlady ožily i Krylovovy bajky a frašky, znovu přeložila i Slovo o pluku Igorově. V posledních letech svého života se věnovala překládání ruské emigrantské poezie. Desetiletí tvůrčího úsilí zasvětila své lásce Puškinovi s touhou vyrovnat se s největším ruským básníkem novým překladatelským činem odpovídajícím estetickým měřítkům, vkusu a myšlení své doby. S podivuhodnou bravurou a jazykovým mistrovstvím

přeložila značnou část Puškinova básnického díla a současnému českému čtenáři přiblížila i taková díla jako Ruslan a Ludmila a Gabrieliada, dlouho nepřekládaná, romantické a komické poémy i další epická, dramatická a lyrická díla. Všechny své překlady, vydané dříve v několika výběrech, zahrnuje do knihy Soubor o budoucnost a doplnila je i dalšími překlady. Takže monumentální svazek Soubor o budoucnost obsáhl soubor děl lyrických, od jinošských veršů po poslední básně, svobodomyšlnou lyriku, satiry a epigramy, básně přírodní, milostné i reflexivní, poémy Mnich, Gabrieliadu, Bachčisarajskou fontánu a Cikány, Domek v Kolomně, Měděného jezdce, Pohádku o popovi a jeho čeledínu Baldovi, Pohádku o zlatém kohoutkovi, malou tragédii Mozart a Salieri i prózu Osamělý domek na Vasiljevském ostrově. Básnická díla jsou doprovázena přehojnými komentáři osvětujícími vznik a osudy děl, jejich kritické ohlasy v podobě úryvků ze zápisků, memoárů současníků, citacemi z literárních kritik ruských, českých, západních s velkou erudicí a vynalézavostí vybraných, i hojnou korespondencí Puškina, i např. barona de Heeckerena dokumentujícími poslední léta a dny kolem osudového Puškinova souboje s d' Anthèsem. Novinkou dosud nebývalou je doplnění vlastní poezie Puškinovy básněmi, jež mu věnovaly desítky jeho následovníků a dědiců, od Lermontovovy básně Smrt básníka a veršů Někrasova, Žukovského, Minajeva až k básníkům sovětského období Pasternakovi, Bagrickému, Cvetajevové, Achmatovové, Jeseninovi, Majakovskému a dalších. Koncepti takto založeného souboru básní a doprovodných textů naznačuje sám název knihy Soubor o budoucnost, jenž je

i klíčem k výběru materiálu. Autorka své pojetí vysvětlila v doslovu *Kniha věčně živá*. Klade si v něm otázku: Kdy vlastně Puškin nebyl před soubojem? Celý život Puškinův byl spor, duel, souboj probíhající v několika rovinách: v rovině společenské - rozepře s vládnoucí společností, protest proti útlaku a tyranii, v rovině umělecké - popření

Karel Svoboda:
Poštovní známka vydaná
u příležitosti 150. výročí
narození A. S. Puškina.

literárních konvencí, vytvoření nové uvolněné poetiky, v rovině citové - prudké milostné vzněty, rozčarování apod. „*Puškinovy souboje se slévají v souboj jeden, mohutný, smělý souboj pro budoucnost.*“ A svůj doslov autorka uzavírá slovy: „*Od Puškinovy smrti uplynulo sto padesát let. Téměř dvě století už znepokojuje jeho vzpurný duch mysl a city a city současníků i potomků. Jeho dílo je citlivým seismografem všech, i těch nejhlubnějších a nejvzdálenějších otřesů doby,*

vztah každého jedince a každé společnosti k Puškinovi je neomylným měřítkem jejich kulturní a politické vyspělosti.“ ... „*Věřím pevně, že s její (této knihy) poslední tečkou neskončí zájem čtenářů o Puškinovo dílo, že tato kniha zůstane pro ně věčně otevřená, tak jako zůstávají v dosud neskončeném souboji o budoucnost obsažená a všemu nejlepšímu věčně otevřená srdce básníků.*“

V roce 1995 vyšlo u nás znovu po 65 letech monumentální dílo T. G. Masaryka *Rusko a Evropa*, Studie o duchovních proudech v Rusku, díl I. a II., a o rok později III. díl tohoto spisu, česky poprvé (první neúplné vydání třetího dílu vyšlo roku 1967 v anglické verzi), nejobsáhlejší Masarykův literární spis a dosud největší původní rusistické dílo, které v českých zemích vzniklo. Je věnováno „ruské otázce“ a znamenalo završení Masarykových náboženských, eticko-filozofických a estetických názorů předválečné doby. Masarykovým záměrem bylo postižení vývoje Ruska, nahlíženého prizmatem literatury (krásné písemnictví totiž pokládal za význačný pramen pro poznávání a studium společnosti - „Rusko je ruská literatura“). (První dva díly přinášejí „sociologické skizzy k ruské filozofii dějin a náboženství“, studie o duchovních proudech Ruska v 19. století; díl třetí zkoumá „ruskou otázku“ prizmatem Dostojevského, kterého pokládal za největšího ruského sociálního filozofa a romanopisce, klíč k Rusku a „ruské otázce“. Část třetí tohoto díla nadepsaná Titanismus nebo humanismus. Od Puškina ke Gorkému obsahuje i kapitoly o Puškinovi a Oněginovi. Masarykovo dílo tudíž nejen že nemůže chybět v mozaice české puškiniany, ale tvoří jeden z nejvýznamnějších dokladů českého názoru na Puškina, zvláště pak v souvislosti s Masarykovou ideou „ruské otázky“. Rekapitulací základních myšlenek a výroků z těchto kapitol o Puškinovi se přenášíme do začátku našeho věku, avšak sotva je možno pochybovat o jejich výstižnosti a zajímavosti na konci tohoto století.

Ruská literatura 19. století byla Masarykovi fórem politiky, filozofie, náboženství, jakýmsi ruským parlamentem, v němž Dostojevskij romanopisec,

publicista a filozof zaujímá ústřední místo. A Dostojevskij navazuje na Puškina, který mu byl magnus parens nové ruské literatury. Masaryk zkoumá Puškina a jeho Oněgina v souvislostech se západní literaturou, s jejími vrcholnými tvůrci Byronem, Goethem, Schillerem. Puškin jako tvůrce Oněgina patří k básníkům světovým - ale Oněgin není Faust, ani Manfred, ani Kain, ani Don Juan, ani Rolla (hrdina básnické povídky A. Musseta Rolla). Puškin osvědčil svou sílu a originalnost tím, že vytvořil právě Oněgina, o němž po celý život přemýšlel tak jako Goethe o svém Faustovi. Puškin však stojí mnohem blíže Byronovi než Goethovi. Je s ním duchovně spřízněn zejména jako básník a myslitel, především jako básník, lyrik, bezprostřednější než třeba Goethe. Velký rozdíl je však v tom, jak ruský básník mírní svůj individualismus a smiřuje se s tradicí; při tom objevuje malého člověka a jeho heroismus. Vytvořil krásný a čistý ženský typ Taťány, která jako silná žena stojí nesrovnatelně výše než Markétka. Puškinovo myšlení neobjímá celé dějiny lidstva a světa tou měrou jako

Vladimír Komárek

myšlení Goethovo; Puškinovým východiskem je Rusko, základní předmět jeho přemýšlení. Oněgin analyzuje ruskou duši v dané době, tvoří psychologickou základnu pro pozdější látky z ruských dějin. „Jako

básník Puškin pochopil dobré i špatné stránky Ruska své doby a zobrazil je umělecky s nesrovnatelnou

objektivností a pravdivostí.“ A ve srovnání Puškina s Gogolem, kterého Dostojevskij stavěl níže než Puškina? „Puškin je básníkem ruského slunce, ruského léta, Gogol ruské mlhy a ruské zimy... Puškin je klasikem, Hellénem, básníkem lásky, Gogol je v tomto smyslu romantikem a básníkem lásky křesťanské.“ A tak by bylo možno pokračovat, neboť Puškin, jeho tradice a návraty k němu prolínají v Masarykově knize celou ruskou literaturou ke Gorkému. A už jenom několik citací na závěr, vysvětlujících, co Masaryka k ruské literatuře, k Dostojevskému, k Puškinovi přitahovalo: „Ruská literatura tvoří od Puškina po Tolstého obsahově i umělecky celek...“ „Boj o boha, o nového Boha je krvavým bojem o život - ruská literatura nám ve svém vývoji podává nejhlubší analýzu této veliké touhy po životě; touha po životě je však souznačná s útekem před smrtí. Bůh - život - smrt, tak by se v heslech dal shrnout obsah ruské literatury.“ „Ruská literatura je vlastním orgánem... boje za nové vyšší pojetí světa a života, o nové a vyšší uspořádání života... Ruští básničtí myslitelé jsou dogmatiky nové víry, nového hodnocení života. To je historický význam ruského realismu.“ Ne titanismus, ale humanismus! V mravní obrodě člověka, v „novém moderním náboženství“ spatřoval Masaryk nejúčinnější lék proti krizi „moderní civilizace“.

Dvoustleté výročí narození A. S. Puškina přinese nové počiny k uctění a poznání ruského básníka; ohlášeny jsou dvě konference a další akce, avizován je nový překlad Evžena Oněgina Milanem Dvořákem. To jsou přísliby, že česká puškiniana bude pokračovat i v příštím jednadvacátém století.

Příloha je doplněna ukázkami z tvorby českých ilustrátorů a výtvarníků inspirovaných Puškinem a jeho dílem.

Na obálce Souboj Oněgina s Lenským - Alexandr Sergejevič Puškin, Josef Hora, Karel Svoboda – Bibliofilie 1937.

Na straně 2 portrét A. S. Puškina od Cyrila Boudy (reprodukce ze Spisů A. S. Puškina, sv. 3 - nakladatelství SNKLHU - Praha 1954).

Na straně 10 ilustrace Karla Müllera (repro z knihy A. S. Puškin, Pohádky - nakladatelství Albatros - Praha 1972).

Na straně 20 kamenorytina Cyrila Boudy k povídce Arne Nováka Puškin - napsáno k 100. výročí úmrtí A. S. Puškina pro Lidové noviny - publikováno 1. 1. 1937 (repro z knihy Puškin - nakladatelství Vilém Šmidt - Praha 1941).

Na straně 29 výřez z ilustrace Michaela Romberga Bratři loupežníci (repro z knihy A. S. Puškin, Měděný jezdec a jiné básně - Klub přátel poezie - Praha 1976).

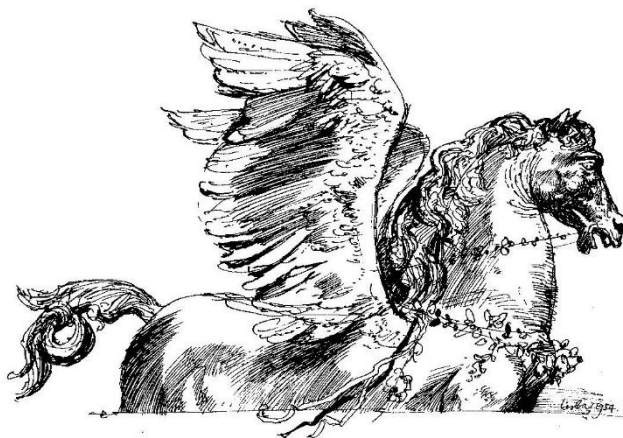
Na straně 37 ilustrace Vladimíra Tesaře (repro z knihy A. S. Puškin, Souboj o budoucnost - nakladatelství Svoboda - Praha 1988).

Na straně 42 ilustrace Richarda Fremunda (repro z knihy A. S. Puškin, Tři žerty - Lidové nakladatelství - Praha 1975).

Na straně 47 Karel Svoboda portrét A. S. Puškina (reprodukce známky vydané u příležitosti 150. výročí narození básníka v roce 1949 - rytecký přepis J. Mráček).

Na straně 49 ilustrace Vladimíra Komárka (repro z knihy A. S. Puškin, Ve znamení múz - Lidové nakladatelství - Praha 1989).

Na straně 52 ilustrace Josefa Lieslera (repro z knihy A. S. Puškin, EUGEN ONĚGIN - Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění Praha 1956).

ČESKÁ PUŠKINIANA, Doc. PhDr. Miloslav Jehlička, CSc.

Vydala Česká koordinační rada Společnosti přátel národů východu
za přispění Ministerstva zahraničních věcí ČR v roce 1999
jako přílohu Zpravodaje ČKR č. 1-2/1999.

Obálka a výběr ilustrací Mgr. Jiří Klapka